

Чаус К. Ю.,

Інститут української мови НАНУ, м. Київ

БІЛІНГВІЗМ У СЕРЕДОВИЩІ УКРАЇНСЬКОГО ПОЛІТИКУМУ: ПРОБЛЕМНІ ПИТАННЯ

У статті окреслено коло проблемних питань у дослідженні українського політичного дискурсу на тлі українсько-російської двомовності учасників політичної комунікації.

Ключові слова: політична комунікація, мовний конфлікт, збій комунікації, білінгвізм, мовна картина світу

В статье очерчен круг проблемных вопросов в исследовании украинского политического дискурса на фоне украинско-русского двуязычия участников политической коммуникации.

Ключевые слова: политическая коммуникация, языковой конфликт, сбой коммуникации, билингвизм, языковая картина мира.

In the article the set of problem questions in research of the Ukrainian political discourse on a background of the Ukrainian-Russian bilingualism of participants of political communication is outlined.

Keywords: political communication, language conflict, communication failure, bilingualism, language picture of the world.

Як зазначає російський лінгвіст В. Красних, вивчення мовної свідомості, національної мовної картини світу, аналіз дискурсу з погляду когнітивних структур, розвиток когнітивного підходу до мовних явищ – все це дає нове осмислення лінгвальних феноменів, інше розуміння проблем комунікації й зумовлює необхідність виходу за рамки суто лінгвістичних досліджень [3, с. 53].

Сьогодні увага вітчизняних та зарубіжних науковців – соціологів, лінгвістів, філософів, психологів – зосереджена на таких поняттях, як мовна особистість (Л. Крисін), комунікативна та мовна компетенції (Ф. Бадцевич), мовнокреативна діяльність (Т. Космеда), мовна стійкість (О. Ткаченко), мовна свідомість (Р. Кісь, В. Красних), мовне планування, мовна політика (Л. Масенко, П. Селігей, Л. Нагорна) тощо.

Можна констатувати, що в останні десятиліття до кола завдань української лінгвістики ввійшла потреба наукового осмислення питань, пов'язаних із функціонуванням двох мов в Україні. Ці питання набули актуальності внаслідок специфіки мовної ситуації країни, на території якої українська та російська мови конкурують майже у всіх сферах суспільного життя. Соціолінгвістичний, культурно-історичний, правовий та комунікативний статуси мов у сучасному українському суспільстві мають різну вагу з погляду задекларованості, практичного функціонування і реального суспільного ставлення до мов [4, с. 256].

Політична сфера не є виключенням, навпаки мовні питання набувають в ній особливої ваги. Політичний дискурс відображає особливості функціонування і стану обох мов, причому як з точки зору офіційної мовної політики, так і з погляду реального вживання цих мов у політичній сфері. Якій мові надають перевагу політики, із чим це може бути пов'язане, як часто перемикається мовний код під час двомовного політичного діалогу, чи пов'язані поняття політичної культури та мовної свідомості, мовної картини світу – сьогодні це проблемні питання у дослідженні мовних реалій в політичному житті країни.

Мета цієї статті – окреслити коло проблемних питань у дослідженні двомовності політичного дискурсу на матеріалах усного публічного мовлення політичних діячів у жанрах промови, звернення, інтерв'ю, політичного діалогу, зокрема, у телевізійних політичних ток-шоу.

Завданнями розвідки є аналіз чинників, що впливають на вибір мови у сфері політики, окреслення особливостей перемикання кодів у мовленні політиків.

Комунікативна діяльність пов'язана з її мотивами та цілями, що в кожному конкретному випадку зумовлює виникнення комунікативного акту [3, с. 160]. Метою політичної комунікації є здійснення бажаного впливу на аудиторію, який досягається за допомогою різноманітних вербальних та невербальних засобів.

Особливістю українського політичного мовлення і спілкування політиків є те, що, окрім мовних засобів (лексичних, стилістичних тощо), сам мовний код, його вибір виконує роль інструмента впливу.

Автор "Мовного балансу України" Олег Медведєв зазначає, що українсько-російська двомовність є асиметричною, оскільки до двомовних осіб в Україні належать головним чином етнічні українці, тоді як абсолютна більшість етнічних росіян спілкуються винятково російською мовою [5]. Цю тезу підтверджує й характер функціонування мов у політичній сфері комунікації. Спостереження над мовною поведінкою українських політичних діячів дає підстави умовно поділити останніх на такі групи:

- постійно (за будь-яких обставин) говорить українською мовою;
- постійно (за будь-яких обставин) говорить російською мовою;
- послуговується або українською, або російською залежно від ситуації та певних комунікативних чинників.

Мовне протистояння так чи інакше розмежовує українські політичні сили. Цікавим для зіставлення з Україною є приклад Бельгії. Роз'єднаність двох еліт, зокрема в питаннях національно мовного будівництва (яка з двох державних мов – французька чи нідерландська – є першою і чи потрібен країні справжній масовий, а не лише офіційний білінгвізм), ставить під загрозу бельгійську ідентичність і веде до розколу нації. Попри те, що дві найбільші спільноти Бельгії – французька і фламандська у повсякденному житті використовують мови (точніше варіанти мов) сусідніх держав (Франції і Нідерландів), вони ідентифікують себе з Бельгією, а не з цими державами. Запорукою національно державної єдності виступають спільна історія та пам'ять про неї, спільна економічна діяльність, бельгійська монархія як безумовно об'єднавчий чинник, членство країни в ЄС та НАТО [8, с. 46].

Щодо ситуації в Україні, то, на думку В. Циби, мовні проблеми як наслідок колоніалізму не сприяють консолідації українського суспільства. Громадяни України ототожнюють себе з різними, іноді протилежними, а то й конфліктуєчими спільнотами за релігійною, етнічною ознаками, політичною орієнтацією, а також за мовними преференціями, які можуть зумовлювати попередні [7, с. 30].

Російськомовні політики в Україні мають свій електорат і підтримку серед росіян і російськомовного населення. О.Медведев пояснює, що мова – це “певний код цінностей, через які люди розпізнають близьких чи далеких від них кандидатів” [5]. Слід врахувати те, що, по-перше, є підстави розглядати двомовність етнічних українців як перехідний етап від української до російської мови, тому що кількість двомовних громадян збільшується не за рахунок скорочення кількості російськомовних, а через зменшення тих, хто вживає винятково українську [Там само]. Крім того, важливою мотивацією для вибору мовного коду є орієнтація на кумирів – мову політичних і культурних діячів. Таким чином, можна стверджувати, що мова політичних діячів може бути як предметом наслідування, так і спонукальним чинником переходу з однієї мови спілкування на іншу [4, с. 268].

Стратегія вибору мовної ідентичності як належності до певної мовної спільноти найчастіше перетинається з вибором національної самоідентифікації [4, с.258]. Проблему національної самоідентифікації активно досліджують в останні десятиліття зарубіжні філософи, психо- та етнолінгвісти. Натомість в українському суспільстві активно пропагується думка про те, що не обов’язково говорити українською, щоб бути українцем.

Ми вбачаємо тут реінкарнацію міфу про російську як мову міжнаціонального спілкування на тлі тепер уже глобалізації. Глобалізація, за визначенням Б. Ажнюка, – це насамперед інформаційна відкритість, а отже, й інформаційна присутність чужоземних учасників комунікативного процесу. За своєю природою глобалізація наднаціональна [1, с. 48].

Умовно кажучи, група політиків, які завжди послуговуються російською мовою, радше пристане до ідеї глобалізації, аніж деколонізації. Потребу деколонізації, пов’язаної з утвердженням національної ідентичності, покладено в основу ідеологічних поглядів переважної більшості політиків, що користуються виключно українською мовою. У мовній сфері, за Б. Ажнюком, це передбачає вирішення принаймні трьох основних завдань: 1) збільшення кількості носіїв української мови; 2) розширення її функціонування в тих сферах, у яких вона представлена мінімально; 3) очищення корпусу мови від іншомовного впливу, передусім її дерусифікація [Там само].

Отже, політичний конфлікт під мовними гаслами – це не просто політична суперечка, це й конфлікт ідентичностей і відповідно символів (Г. Яворська розшифровує ці символи так: “Мова як національний скарб” і “Мова – як засіб доступу до інформаційних ресурсів” [9]).

Щодо останньої групи політичних діячів, виокремленої нами за мовною ознакою, то тут варто говорити про полікодовість. Зрозуміло, що “полі-” в цьому випадку обмежується двома мовними кодами (хоча окремо можна прослідкувати і вживання, наприклад, англійських лексем в політичній комунікації). Попередньо, на основі власних спостережень, зазначимо, що зміна кодів відбувається таким чином: 1) повна зміна мовного коду – перехід на ту або іншу мову в залежності від аудиторії або співбесідника; території, місцевості з відповідними мовними вподобаннями; 2) часткове перемикання коду (окремі фрази, слова, речення) під час полеміки як вияв іронії щодо слів/дій співбесідника). Прикладом може стати славнозвісне “покращення”, вживане у російському мовленні або “советський” в українській.

З огляду на те, що політичне мовлення має на меті вплив на аудиторію, використання тої чи іншої мови можна трактувати як засіб впливу або й маніпуляції. Детальніше досліджуючи тактики та стратегії мовця-політика у поєднанні з обраним мовним кодом, можна чітко відстежити інтенції, закладені у той чи інший публічний виступ, як от: інтерв’ю, промова, звернення тощо.

Окремим напрямом у розвідках, присвячених мовному режиму українського політикуму, є дослідження так званих комунікативних невдач або комунікативних збоїв, що виникають через різні когнітивні бази та мовні картини світу учасників політичної комунікації (навіть якщо вони послуговуються однією мовою). Адже, як слушно зауважує російська дослідниця теорії комунікації Н. Глазачева, окрім володіння мовним кодом, необхідно також володіти соціокультурним кодом спільноти, мовою якої ведеться комунікація, тобто тими знаннями та уявленнями, які зберігаються в когнітивній базі цієї лінгвокультурної спільноти [2, с. 32]. Одна когнітивна база (база рідної мови), за словами Т. Федорчук, притаманна монокультурному білінгвові. Засвоєння другої мови обмежується лише набуттям мовної компетенції, але не приводить до появи компетенції культурної [6, с. 8]. Мовлення монокультурного білінгва, реалізуючись вторинною мовою, часто має смислове наповнення його рідної мови, спирається на прецедентні феномени її когнітивної бази, активізує кліше штампи, асоціації, типові для мовної свідомості рідної лінгвокультурної спільноти. Це може бути причиною збоїв комунікації, часткового, а іноді й повного непорозуміння [Там само]. Отже, продуктивність різномовного (українсько-російського) діалогу у політиці є сумнівною. Крім того, керуючись зазначеними вище концепціями, можна визначити, яка ж мова для політика, що користується то російською, то українською, є рідною.

Мова не тільки віддзеркалює світ – вона активна сила свіотворення. Отже, дві мови в українському політикумі – це не просто різні мовні коди, це – різні світи.

Замість висновку подамо тлумачення мовного конфлікту, запропоновані Г. Яворською. По-перше, мовний конфлікт дослідниця трактує як політичний конфлікт під мовними лозунгами. По-друге, він може означати й конфлікт розуміння, тобто порушення комунікації. Мовний конфлікт може реалізовуватися як конфлікт інтересів та цінностей мовних спільнот, які перебувають у ситуації контакту. І врешті, мовний конфлікт можна розглядати як конфлікт ідентичностей. Мова в цьому випадку виступає як символ належності до “своїх” або “чужих” [9].

За допомогою цих визначень ми й окреслюємо коло проблемних питань у дослідженні мовного режиму українського політичного дискурсу. Аналізу мовлення політиків у контексті білінгвізму та білінгвального конфлікту буде присвячено наші подальші розвідки.

Література:

1. Ажнюк Б. Мовні зміни на тлі деколонізації та глобалізації / Б. Ажнюк // Мовознавство. – №3, 2001 – С. 48-54.
2. Глазачева Н. Лакуны и теория межкультурной коммуникации / Н. Глазачева // Лакуны в языке и речи: Сборник научных трудов / Под ред. проф. Ю. А. Сорокина, проф. Г. В. Быковой. – Благовещенск : Изд-во БГПУ, 2005. – Вып. 2. – 123 с. – С. 32.
3. Красных В. Виртуальная реальность или реальная виртуальность (Человек. Сознание. Коммуникация): Монография / В. Красных – М. : Диалог-МГУ, 1998 – 352 с.
4. Михальчук О. Мова як суспільна цінність: свобода і практика вибору / О. Михальчук // Екологія мови і мовна політика у сучасному суспільстві (Збірник наукових праць). – К. : Видавничий дім Дмитра Бураго, 2012. – 376. – С. 255-270.
5. Українську мову роблять другою державною: інтерв'ю з О. Медведєвим [Електронний ресурс] – Режим доступу : <http://www3.glavcom.ua/articles/1703.html>
6. Федорчук Т. Культурна ідентифікація білінгвів / Т. Федорчук // Наукові записки: філологічні науки – К. : Києво-Могилянська Академія – Т. 34. – 2004. – С. 6-10.
7. Циба В. Мовний чинник консолідації нації / В. Циба // Мовні конфлікти і гармонізація суспільства: Матеріали наукової конференції: 28-29 травня 2001 року. – К. : Видавничо-поліграфічний центр "Київський університет", 2002. – 222 с. – С. 29-33.
8. Чередниченко О. Національно-мовна ідентичність у глобальному світі / О. Чередниченко // Екологія мови і мовна політика у сучасному суспільстві (Збірник наукових праць). – К. : Видавничий дім Дмитра Бураго, 2012. – 376 с. – С. 40-51.
9. Яворська Г. Мовні конфлікти в Україні: штучні чи реальні? (жовтень, 2010) [Електронний ресурс] / Г. Яворська – Режим доступу : (<http://www.slideshare.net/sergeAmes/ss-5564384>)